

Jaap Bos, *M.J. Langeveld. Pedagoog aan de hand van het kind*. Amsterdam: Boom, 2011. ISBN 9 789461 054227, 486 blz., € 25,50.

URN:NBN:NL:UI:10-1-100793

Het lijkt geen twijfel dat de Nederlandse pedagoog Langeveld (1905-1989) een biografie verdient, en al evenmin dat dat wel zo'n mooi vormgegeven, kloek boek met fotokatern als dit mag zijn. Langeveld was in de tweede helft van de vorige eeuw beeldbepalend in pedagogisch Nederland, niet alleen aan zijn eigen Utrechtse universiteit, maar ook aan andere universiteiten. Wie daar pedagogiek studeerde, kreeg geheid zijn *Btp* te bestuderen, net als wie op een kweekschool of pedagogische academie zat. Die toen gangbare afkorting van zijn hoofdwerk, de *Beknopte theoretische pedagogiek*, geeft al aan dat het als een monument gold. Wie na het eerste jaar aan de universiteit algemene pedagogiek ging studeren, kreeg van het andere werk van Langeveld ook met de pedagogisch-psychologische en kind-antropologische publicaties te maken. Dat het voor pedagogen zaak was zich te verplaatsen en te verdiepen in de leefwereld van het kind, volgde direct uit de *Btp*. Het hart daarvan vormt de systematische, in mijn ogen nog altijd voorbeeldige, uitleg van het antinomische karakter van de opvoeding – een klassiek geesteswetenschappelijk idee. Langeveld belicht de balans die in de relatie tussen opvoeder en kind bewaard moet blijven wil van heuse opvoeding sprake zijn: er moet zowel aan de hulpeloosheid als aan het 'zelf iemand willen zijn' van het kind worden tegemoetgekomen. Gebeurt dit niet, slaat de balans in de ene of de andere richting door, dan ontstaat verwaarlozing (het kind te veel aan zichzelf overgelaten) of overbescherming (het kind in zijn hulpeloosheid bevestigd en klein gehouden). Opvoeding is het, in elke handelingssituatie opnieuw, goed treffen van die balans, in de typerende gerichtheid op de bevordering van zelfverantwoordelijke zelfbepaling, het aan opvoeding inherente doel. Zowel naar deze inhoud als naar de aard (de pedagogiek als praktische theorie) was het de, in het Duitse taalgebied bloeiende, geesteswetenschappelijke pedagogiek die Langeveld naar hier bracht. Zo heb ik om te beginnen maar even aangegeven wat ik als lezer van deze biografie verwachtte tegen te komen, al was ik verder maar al te graag bereid me door veel nieuws te laten verrassen.

Bos brengt Langevelds leven en werken in 16 hoofdstukken chronologisch in beeld: van hoofdstuk 2, met de aan Langevelds beroemdste kind-antropologische opstel, 'De verborgen plaats in de wereld van het kind', appellerende

■ Correspondentieadres: w.a.j.meijer@rug.nl

titel 'Het verborgen kind in Langeveld', tot en met hoofdstuk 17 met een titel ontleend aan de roman van Philip Roth van 2007: 'Exit ghost'. Dat de biograaf literaire ambities heeft, blijkt ook uit de wijze waarop hij het levensverhaal van Langeveld inkadert in *leepte* en *gemis*, in het eerste en het laatste hoofdstuk waar ik later op terug kom, na eerst de eigenlijke biografie in die tussenliggende hoofdstukken te zijn langs gelopen.

Het tweede hoofdstuk geeft een schets van het ouderlijk huis en milieu waar-in het kind opgroeide, maar introduceert ook Kohnstamm al als een cruciale figuur in het leven en de carrière van Langeveld. Langeveld zat namelijk bij een dochter van Kohnstamm in de klas op het Amsterdams Lyceum en komt zo in aanraking met deze hoogleraar in de pedagogiek vanwege de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen: 'Kohnstamm loopt als een rode draad door zijn leven. Nooit zou zijn leermeester ver uit zijn gedachten zijn en nooit zou hij diens gedachtegoed verraden', heet het al op bladzijde 52, en even verder, op bladzijde 57, aan het slot van dit hoofdstuk, op het punt dat Langeveld als net twintigjarige het gymnasiumdiploma op zak heeft: 'Zo kreeg de zoon van een onderwijzer die met moeite de hbs had gehaald niet alleen toegang tot het gymnasium maar ook tot de hogere academische sferen, en nog meer: hij zou als protegee van Kohnstamm stap voor stap in zijn voetsporen treden en hem ten slotte opvolgen'.

Een van de biografische hoofdlijnen is daarmee uitgezet; consequent en overtuigend wordt die uitgetekend in de verdere hoofdstukken. Alleen met de karakterisering van het werk van Langeveld, en ook dat komt in dit tweede hoofdstuk in de vergelijking met Kohnstamm meteen al naar voren, zit het niet helemaal goed. Als overeenkomst, als erfenis van Kohnstamm die Langeveld nooit zou verraden, wordt bijvoorbeeld, terecht, op het personalistische karakter van beider pedagogiek gewezen. Maar direct daarna, in de nadere uitwerking van die gedachte in enkele zinnen, ontspoot de weergave van Bos:

'Opvoeden tot autonomie, heette dat bij Kohnstamm. Een duidelijk echo daarvan vinden we terug in het credo dat Langeveld ontwierp. Hij sprak over het kind als een 'zelfbepalend zelfverantwoordelijk subject'. In die vreemde pleonastische constructie, waarin het 'zelf' tweemaal achtereen wordt aangesproken, verankerde Langeveld zijn normatieve en individualistische pedagogiek die duidelijk op die van Kohnstamm was geënt' (p. 56).

Hier zijn drie missers aan te wijzen. 1. Het opvoedingsdoel, de zelfverantwoordelijke zelfbepaling, wordt verward met het 'zelf iemand willen zijn' of het 'eigen vormprincipe' van het kind, een kenmerk dat Langeveld naar goed geesteswetenschappelijk pedagogisch gebruik in balans houdt met de kinderlijke hulpeloosheid en afhankelijkheid. 2. Omdat hij het een 'vreemde pleonastische constructie' noemt, begrijpt Bos kennelijk de bekende formulering van het opvoedingsdoel niet. 'Zelfverantwoordelijke zelfbepaling': niet alleen *bepaalt* de volwassene (het kind natuurlijk nog niet) *zelf* een eigen koers en levenspad, wie 'persoon' genoemd kan worden doet dat *zelfverantwoordelijk*, met andere woorden: in het volle besef van de eigen verantwoordelijkheid en van de sociale

aansprakelijkheid die daar deel van is. 3. Daarom is, in tegenstelling tot wat Bos beweert, een personalistische pedagogiek niet 'normatief en individualistisch': niet normatief vanwege de idee van zelfbepaling, niet individualistisch vanwege de idee van verantwoordelijkheid.

Zo beekroop mij al bij lezing van de eerste bladzijden de vrees dat Langevelds pedagogiek in deze biografie niet een reële kans op verheldering zou krijgen. Er komt zeker veel over het leven en de loopbaan van Langeveld aan het licht, en wel op een manier die zeer te genieten is. Mooi is bijvoorbeeld hoofdstuk 3 met de schets van zijn 'studielandschap' in de jaren na het gymnasium. Langeveld maakt buitenlandse reizen, volgt colleges en bestudeert werk van 'grote intellectuelen' als Stern, Bühler en Selz, Husserl en Heidegger, Cassirer en Jaspers. Het zijn Kohnstamm en Pos, classicus en filosoof aan de VU in Amsterdam, die hem op dit spoor zetten. Zij nemen 'de veelbelovende jongeman onder hun hoede, vastbesloten om van hem een pedagoog te maken zoals er in Nederland nog geen was' (61), en daarvoor moest hij naar het buitenland omdat de zwaarwegichten in Nederland, zoals de psycholoog Heijmans, 'het verkeerde kamp', namelijk dat der empiristen en reductionisten' (p. 62) vertegenwoordigden. Hier is een volgende biografische hoofdlijn begonnen. Op het volgens deze biografie bepaald wat treurige eind van de carrière van Langeveld lijkt in elk geval de strijd van de fenomenologie in de menswetenschappen tegen het concurrerende standaard-empirische model van wetenschap verloren. Van IJzendoorn heeft zich in zijn recensie van deze biografie in de *Academische Boekengids* van juli 2012 met name op deze lijn gericht.

Mooi zijn ook de volgende hoofdstukken waarin we de verdere wording van Langeveld kunnen volgen, zowel privé – zijn huwelijk, kinderen, de 'cultuur' in het gezin en de vriendschappen –, als in werk en carrière: zijn leraarschap aan het Baarns lyceum, wat hijzelf toen las en bestudeerde én begon te publiceren; zijn dissertatie over taal en denken, waarin (ook een biografische lijntje dat verder zal doorlopen) de controversie met Piaget voor het eerst in beeld komt; en het begin van zijn hoogleraarschap in Utrecht, vlak voor het begin van de Tweede Wereldoorlog, naast werk aan het CBS (verrassend) en aan het Nutsseminarium, met mooi inkijkjes in de colleges die hij daar gaf.

Uit deze periode stammen de praktisch pedagogische boekpublicaties voor zowel leraren als ouders: *De psychologie der middelbare-schoolklasse*, 1934, dat aan het latere, lijviger *Inleiding tot de pedagogische psychologie van de middelbare school-leeftijd*, 1937, ten grondslag lag en *De opvoeding van zuigeling en kleuter*, 1938. De biografie zegt het niet, maar hier blijkt dat Langeveld al in de jaren dertig de idee volgt van 'pedagogische psychologie', dat wil zeggen een psychologische benadering die kinderen en hun ontwikkeling in hun leefsituatie en met aandacht voor hun leefwereld (belevingswereld) wil vatten ('in vivo' en niet 'in vitro', in de kunstmatige situatie van een wetenschappelijke experiment, om een aanwijzing van Jerome Bruner te gebruiken). Langevelds latere fenomenologische, kind-antropologische werk ligt in deze lijn, net als zijn markante bijdragen aan de godsdienstpedagogiek. Zo'n pedagogische psychologie

is praktijknabij: gericht op begrip van kinderen in hun eigen context die uiteraard vaak een opvoedings- en onderwijssituatie is, en daarmee tegelijk praktijkgericht in de zin van: van belang voor ouders en leraren en andere praktisch pedagogen. Een beeld van zo'n samenhang in Langevelds werk zoeken we in deze biografie tevergeefs.

Maar laten we de gang van de biografie vervolgen. Een verhaal apart is de oorlogstijd. Hoofdstuk 8, 'Hoogleraar in oorlogstijd' is bepaald intrigerende kost. Kohnstamm ziet zich, als Jood, genoodzaakt het hoogleraarschap aan het Nutsseminarium neer te leggen. Langeveld neemt er zijn taken over: 'Met ingang van het studiejaar 1941-1942 fungeerde hij (...) de facto als het nieuwe boegbeeld van de opleiding, maar achter de schermen bleef Kohnstamm invloed uitoefenen, via Langeveld' (183); begin 1942 volgt hij hem er als hoogleraar op. In zijn colleges kondigt zich de *Beknopte theoretische pedagogiek* al aan; Langeveld ontwikkelt zijn theoretisch pedagogische conceptie in de oorlogsjaren. Het boek zal in januari 1946 voor het eerst verschijnen. Bos noemt het 'zijn grote kleine meesterwerk, het boek waaraan bijna heel zijn reputatie is opgehangen' (p. 214), maar laat intussen na om de inhoud ervan helder te kenschetsen – een ernstige omissie. Wel laat Bos mooi zien hoe precair het reilen en zeilen van het academische leven (en dus van Langeveld) in oorlogstijd was – en hoe Langeveld in die tijd mogelijk niet steeds voldoende ruggengraat heeft getoond, zoals in de kwestie met het wel door Langeveld doorgestuurde, maar niet door hemzelf ondertekende hooglerarenprotest.

Dan volgt het succesverhaal van Langeveld in Utrecht. Zodra hij zonder kleerscheuren door de zuiveringscommissie is gekomen, benut hij met toeloze ambitie de tijd van de wederopbouw voor de opbouw van een bloeiende afdeling pedagogiek aan de Utrechtse universiteit. Toch zet de biograaf de toon van ondergang voorop – hij karakteriseert de 'Utrechtse school' nog voor hij het verhaal ervan heeft verteld als iets 'tragikomisch', 'een wonderlijk instituut, vol met wonderlijke liederen, maar ook was het soort 'beweging', waaraan met wonderlijke ernst werd deelgenomen' (p. 265). Zijn pogingen om de fenomenologische benadering te kenschetsen, bij Langeveld, bij antropologen en psychologen zoals Buytendijk en Van Lennep en volgens de jongere generatie (Linschoten en Kouwer) die er kritisch afstand van neemt, leveren geen helderheid op. Ik kreeg de indruk dat Bos zich al te snel en wat al te graag neerlegt bij wat Linschoten in een ongepubliceerde, ironische lezing ('Fenomenologie en fenomenogitis') deed, namelijk 'de zwakte van de leerschool' blootleggen (p. 286). Bos is slordig, wel heel opvallend waar hij een passage van bijna een bladzijde lengte op pagina 268 op pagina 287 vrijwel letterlijk herhaalt; de passage betreft uitgerekend die lezing van Linschoten.

Worden we over het werk van Langeveld inhoudelijk dus opnieuw niet echt wijzer van deze biografie, van zijn instituut aan de Utrechtse universiteit (de medewerkers, de studenten, de klinische praktijk, zelfs het gebouw aan de Trans), en ook bijvoorbeeld van de internationale contacten van Langeveld en van de receptie van zijn werk in het buitenland krijgen we een goed beeld. Mooi

is ook de schets van de afloop. De ouder wordende Langeveld strijdt, vergeefs, tegen nieuwe wegen van de nieuwe generatie (Adriaan de Groot, Dolph Kohnstamm). De publicaties van zijn latere jaren – Langeveld had een ‘fenomenale’ output (‘In de overvloed toont zich de meester’, zegt Bos niet zonder ironie (p. 361)), en ging daar ook na zijn afscheid van de universiteit in 1972 nog wel even mee door – zijn niet meer wat ze waren en vonden geen weerklank meer: ‘zijn werk (leefde) niet meer, maar dat kon of wilde hij niet inzien’ (387). Bos slaagt er voortreffelijk in de tragiek van de neergang in de laatste hoofdstukken op te roepen. Exit ghost, exit Langeveld.

Dan volgt het laatste hoofdstuk: ‘Anatomie van het gemis’. De titel roept het eerste hoofdstuk, ‘Anatomie van de leegte’, in herinnering. Deze hoofdstukken maken het verhaal rond en kaderen leven en werk van Langeveld in – en wel in: leegte, niets. Nu kun je een mensenleven (elk willekeurig mensenleven) wel zo zien: ‘Langeveld maakte zich op voor de lange reis terug, terug naar het niets waaruit hij was voortgekomen en waarin hij zou verdwijnen – waarin we allemaal zullen verdwijnen’ (p. 398, de slotzin van ‘Exist ghost’). Maar het lijkt er op dat Bos ook het werk van Langeveld, en zelfs het vak pedagogiek als zodanig, met Langeveld op en onder laat gaan. Sterker nog, eigenlijk is terugkijkend vanuit de leegte die hele pedagogiek er nooit echt geweest: ‘Hij heeft altijd pedagoog willen zijn, maar de waarheid is dat hij dat niet was. Pedagogiek is altijd een idee gebleven voor Langeveld waarnaar hij uitzag met een utopisch verlangen’ (p. 403).

In deze biografie komen leven en loopbaan van Langeveld goed uit de verf. Maar ‘werk’ is meer dan ‘loopbaan’. Het werk dat Langeveld naliet is door de biograaf niet goed begrepen en niet goed weergegeven. Het werd vooral opzij geschoven en gepasseerd, en dat zelfs met *dédain*. Langeveld heeft niet de biografie gekregen die hij verdiende.